

УДК 321.1

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОН ЯК ПОГРАНИЧЧЯ
«СВОЇХ» І «ЧУЖИХ»: ДИЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ

І. С. Монолатій

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті досліджується феномен західноукраїнського регіону як порубіжжя етнічних культур, ідентичностей і спільнот. Обґрунтовується теза, що в західноукраїнському регіоні етнічні і соціальні групи відрізнялися не тільки на горизонтальному рівні, а різні форми соціальної диференціації – етнічні, політичні, професійні та інші відмінності – не співпадали, а були відносно незалежними, що витворювало так звану «багатоманітну неоднорідність». Дослідження показало, що, оскільки етнічні лідери різно- та рівнотатусних етнонаціональних спільнот були «батьками» і «дітьми» етнонаціоналізмів та різних ідентичностей, то, природно, постійно рефлектували над питаннями своєї етнічної приналежності, національної міфології, історії, традицій і звичаїв, спільної ментальності й життєвих випробувань.

Проблема впливу полікультурності у межах одного простору кількох типологічно відмінних культур, які вступали між собою у складні стосунки на територіях пограниччя сучасної України, відноситься до числа найменш вивчених. Що більше нам відомо про західноукраїнський регіон як порубіжжя етносів і культур, то більше довкола цього поняття з'являється аналітичних розвідок, публіцистичних статей і рефлексій з претензією на історичність і науковість, то очевиднішими стають похибки невинуватених припущень, амбітних відкриттів, розпачливих присудів і містифікацій, адже усі вони суттєво відрізняються від історичних і політичних обставин, а тим більше – від системи міжнаціонального буття, етнічних уявлень, критеріїв ідентичностей людності пограниччя.

Ключові слова: пограниччя, міжетнічні відносини, ідентичність, регіон, західноукраїнські землі.

Актуальність дослідження особливостей міжетнічних відносин у західноукраїнському регіоні обумовлена кількома чинниками. Передусім тим, що в силу свого геополітичного положення західноукраїнські землі впродовж багатьох століть були не тільки місцем перетину торговельних шляхів, але й перебували в епіцентрі політико-правових суперечок і територіальних домагань різних суб'єктів державної влади. Відтак кожен з етносів західноукраїнського регіону в своїй поведінці не був і не міг бути вільним від історичної пам'яті, політичної культури, традиційної соціальної поведінки своїх етносів за межами краю [6, с. 5–6].

Постановка проблеми впливу полікультурності у межах одного простору кількох типологічно відмінних культур, які вступали між собою у складні стосунки на територіях пограниччя сучасної України, відноситься до числа найменш вивчених. Що більше нам відомо про західноукраїнський регіон як порубіжжя етносів і культур, то більше довкола цього поняття з'являється аналітичних розвідок, публіцистичних статей і рефлексій з претензією на історичність і науковість, то очевиднішими стають похибки невинуватених припущень, амбітних відкриттів, розпачливих присудів і містифікацій, адже усі вони суттєво відрізняються від історичних і політичних обставин, а тим більше – від системи міжнаціонального буття, етнічних уявлень, критеріїв ідентичностей людності пограниччя.

Мета роботи полягає у актуалізації і з'ясуванні феномена західноукраїнського

регіону як порубіжжя етнічних культур, ідентичностей і спільнот.

Аналіз результатів досліджень та публікацій в сучасній етнополітичній науці, фактично, відсутній, незважаючи на поодинокі студії українських і зарубіжних вчених М. Гона [1], Я. Дашкевича [2], О. Жерноклеєва [3], С. Макаручука [4], а також О. Міллера [5] і К. Мака [8]. Однак в існуючому історіографічному доробку вчених не акцентується увага на політичних, етнічних та соціокультурних особливостях взаємодії «своїх» і «чужих» західноукраїнського регіону.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок специфічних історичних і географічних обставин західноукраїнський регіон входив до сфери інтересів різних держав з одного боку і різних національних груп – українців, поляків, євреїв, караїмів, німців та ін. – з іншого. Всі вони брали активну участь у процесі заселення й освоєння цього регіону. Отже, ця територія стала контактною зоною між різними народами й у своєму історичному розвитку мала чимало подій, пов'язаних зі зміною національного і соціального складу населення [7, с. 9].

Взагалі трактування західноукраїнського регіону як межі, кордону в найузагальненішому значенні слова не позбавлено сенсу. Це межа між західною і східною цивілізаціями, між католицизмом і православ'ям, між матеріальним достатком і бідністю, між спокоєм і пристрастю. Народи цієї території сприймали її як своєрідну дихотомію «батьківщина/чужина», суперечливий і складний образ національної ідентичності. Адже для мультинаціональної структури населення вона була не лише конкретним географічним простором, а й пластичною, нестатичною, топографією [8, с. 14].

У цьому контексті наукове звучання має дослідження проблеми культурної полігосії, яка сполучена з темою культурного межів'я, коли ми погодимося, що культурні межі можуть проходити не тільки і не стільки в місцях географічного

зіткнення культур, але й у найрізноманітніших точках простору. Загалом виникнення колонізаційних стратегій і колонізаційних дискурсів було зумовлене тим, що багатонаціональні імперії, які зникли на Заході наприкінці Середньовіччя у зв'язку з повстанням нових централізованих держав, у Центрально-Східній Європі дожили до поч. XX ст. За новоєвропейських часів у межах цих імперій почалося формування імперських протонацій, які вимушені були будувати свою культурну й національну ідентичність як полікультурну та мегаетнічну. Головні держави Європи кін. XVIII – поч. XIX ст. були великими багатомовними утвореннями, кордони яких ніколи не збігалися з мовними спільнотами, а тому зрозуміло, що ніхто (принаймні до кін. XVIII ст.) не сприймав ці мови належними до будь-якої територіально визначеної групи чи спільноти [10, р. 27].

З переходом Галичини до складу Австрії в 1772 р., а Буковини в 1774 р. суспільно-правове становище основних етнічних спільнот зазнало певних змін. В освоєння нових земель з-поміж усіх держав, що розібрали колишню Річ Посполиту після 1772 р., Австрія вкладала чи не найбільше зусиль з одного боку і ресурсів – з іншого. Внаслідок кризи панщинно-кріпосницького господарства з'явилися суспільні зв'язки, викликані потребою нової форми політичної і економічної організації суспільства. Політичні й економічні заходи Габсбургів у Галичині та на Буковині збігалися із загальними інтересами європейської стабільності й імперської політики Відня в національному питанні [3, с. 74].

Інкorporаціями Галичини та Буковини до Австрійської монархії було завершено процес інтеграції західних українських земель у новий централізований механізм. Включення названих територій в австрійську політичну систему (і загалом німецькомовний простір) посилювало загальний потенціал Австрії, її територіальну цілісність, що об'єктивно закла-

дало передумови для розвитку етнонаціональних спільнот у Галичині. Процес інтеграції нових земель, який розгорнувся відразу після входження галицьких земель до складу Габсбурзької монархії, зачепив усіх, відсунувши на задній план будь-які інші проблеми [9, с. 268–269]. Промислові й економічні новації лише зайвий раз утверджували мешканців Галичини в тій думці, що інтерес австрійського уряду цілком непідробний і вони можуть розраховувати на його сприяння не лише в економічній, але й у політичній, адміністративній і навіть культурній сферах.

Одним з найважливіших політичних досвідів західноукраїнських земель складі Австрії (пізніше – Австро-Угорщини) були пошуки способу взаємного співіснування цілої галереї етносів. Образ барвистого різнокультурного світу, як і сама ідея можливості співжиття ментально різних народів – єдності в розмаїтті – була на той час в австрійській політиці, культурі й літературі новою. Окремі риси національних характерів водночас протидіяли і доповнювали одні одних, народи мирно співіснували і конфліктували, як це було завжди притаманно велетенському просторові Дунайської монархії, малою моделлю якої став західноукраїнський регіон. Спроби порозумітися давали різні результати, але це не перешкоджає дошукуватися позитивних наслідків існування Австрійської імперії [2, с. 81; 4, с. 13].

Джерела свідчать, що ситуація полікультурності підштовхувала народи Галичини й Буковини не до самообмеження і самовизначення у межах власної етнокультурної спільноти, а до формування особливих стратегій колонізації, на прив'язку своєї самототожності до ідеї імперської (стосовно Габсбургів) культурно-цивілізаційної місії. Політичні й економічні фактори культурної полігlossenі в досліджуваному регіоні зумовлювалися зокрема такими чинниками: по-перше, присутністю в Галичині й на Буковині

колонізаційних дискурсів імперської (німецької) мегакультури. Культури націй та народностей на згаданих територіях будували свої проекти в явній або прихованій опозиції до цих колонізаційних дискурсів, адже їхніми завданнями були проникнення і деструкція базових елементів, базових міфів національної ідентичності: міфу походження і міфу майбуття/порядку народів краю; по-друге, наявність мегакультурного простору, в якому одночасно присутні кілька можливих національних культур – з невизначеними культурними межами між цими культурами; по-третє, формування регіональних мегасистем із загальною мовою (німецька, польська, угорська, румунська, єврейські та ін.); по-четверте, внаслідок переходу до рефлексійної стадії національної ідеї відбувається актуалізація ситуації полікультурності [6, с. 14].

Зауважмо, що західноукраїнські землі являють собою унікальний поліетнічний регіон з історично складною системою міжетнічних взаємин. Цю територію можна розглядати як обширну «контактну зону» міжетнічних відносин, розуміючи під цим обмежений простір (місце), де відбувається найактивніша взаємодія між представниками різних етнічних груп і спільнот, а також помітною є різниця в характері міжетнічних взаємовідносин.

На динаміку міжетнічних взаємин у цьому регіоні в досліджуваній період впливали деякі універсальні фактори.

Найвизначнішим, вихідним, фактором стали геополітичні зміни в Центрально-Східній Європі. Розподіл земель колишньої Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. привів до руйнування попередніх і встановлення нових державних кордонів. Усі подальші події та процеси були наслідком міжнародної політики щодо етнічних українських земель. Анексія західноукраїнського регіону Австрійською імперією привела до суттєвих змін у територіально-адміністративному устрої краю і змін в усіх сферах життєдіяльності [5, с. 64–65].

Не можна недооцінювати такий фактор, як «спадщина минулого»: впродовж Пізнього Середньовіччя і Модерної доби в досліджуваному регіоні етнічні суперечності між українцями, євреями, поляками і німцями визначали етнопсихологічний клімат, хоча і носили латентний характер. Разом з цим існував такий «стримувальний» фактор, як традиції міжетнічних взаємин. Українці, євреї, поляки і німці в західноукраїнському регіоні мали багаторічний досвід спільного мирного проживання в цій частині Центрально-Східної Європи, який ґрунтувався на історично складених звичаях і традиціях. З одного боку, між етнічними спільнотами існувала певна дистанція, зумовлена взаємними стереотипами, різномірністю політичних культур, конфесійної належності і мови. З другого боку, між етнічними спільнотами проходила постійна взаємодія, яка базувалася на домінуванні тієї чи іншої групи в певних ділянках життєдіяльності, що зумовлювало необхідність підтримання стабільних міжетнічних відносин. Модифікація західноукраїнського суспільства в ці й подальші століття не привела до повного зникнення попередніх традицій, і система міжетнічних взаємин зберігала певну стійкість [11, р. 42].

Державна та етнічна політика Габсбургів, а пізніше ЗУНР щодо різних груп населення досліджуваного регіону слугувала каталізатором розвитку міжетнічних взаємин [1, с. 5]. Значну роль у зростанні міжетнічного протистояння відігравали станові, соціальні, професійні та конфесійні відмінності. Впродовж досліджуваного історичного часу відбувалися значні кількісні та якісні зміни етнічного складу населення. Західноукраїнський регіон став зоною масових міграцій із Заходу на Схід і зі Сходу на Захід. Переміщення населення були стихійними, а також їх ініціювали органи державної влади. До цього слід додати і внутрішню міграцію – переважно з сільської місцевості в міста і містечка регіону. Самий факт міграції,

незалежно від того, приводить вона до контактів представників однієї чи іншої групи або різних груп (з точки зору їхньої культури, етнічності, мови і релігії), слід розглядати як соціальну проблему, причому як проблему з потенціалом конфліктності. Як правило, потенційно конфліктними є взаємовідносини етнічних спільнот за такими ознаками, як «корінне – некорінне» населення, «більшість – меншість», «титульне – нетитульне» населення. Зміна суспільно-політичного режиму в західноукраїнському регіоні привела до руйнування тієї, що існувала до того часу, і створення нової соціальної та етнічної ієрархії [7, с. 110].

Для західноукраїнського регіону в період розбирань Речі Посполитої і становлення імперії Габсбургів, а відтак – утворення Австро-Угорщини фронт міжетнічного протистояння проходив в іншій площині. Титульне населення – українці – були досить пасивною спільнотою з відносно низьким рівнем етнополітичної свідомості. До середини XIX ст. основний конфлікт складався між двома меншинами – поляками й австрійськими німцями [6, с. 191]. Вчорашня регіональна еліта – польська група – не витримала такого собі культурного шоку, який відчувала не так від падіння свого статусу, як від зростання престижності німецько(мовно)ї групи. Посттравматичний стрес польської діаспори від втрати державності та впливів у суспільстві регіону призвів до зростання етно-мобілізаційних процесів у середовищі поляків і незворотно сприяв зниженню адекватності прийняття решти етнічних спільнот (українців, німців, євреїв), збільшенню психокультурної дистанції. Протистояння «поляки – українці і євреї» поглибилося на другому етапі міжетнічної боротьби за нове місце в суспільній структурі [6, с. 192].

На міжетнічні взаємини суттєвий вплив мала й та обставина, якими кадрами за національною ознакою на всіх рівнях був складений апарат управління. Це

слугує орієнтиром у питанні про лідерів і аутсайдерів серед етнічних спільнот, визначає суспільний статус, певною мірою «престиж» кожної національності.

Австрійський режим на початках свого урядування в західноукраїнському регіоні ліквідував монополію поляків у сфері місцевого управління, а до складу апарату самоврядування ввів представників інших етнічних груп – австрійських німців, чехів, почасти євреїв, розширивши тим самим контактну зону, створивши можливості для зміни характеру міжетнічних взаємовідносин. Однак уже згодом, після 1867 р. і включно до 1918 р., за умов фактичного домінування в регіоні, польські чиновники знову відновили своє монополічне становище в органах крайової влади і місцевого самоврядування. Переважання представників однієї етнічної групи у владних структурах незворотно призводило до зростання відчуженості між «високостатусними» і «низькостатусними» групами. Разом з тим політика панівної династії та уряду була спрямована на вирішення конфліктів на національному ґрунті [8, с. 72].

Після 1918 р. і впродовж цілого міжвоєнних західноукраїнське суспільство було етнічно структурованим, з чітко маркованими кордонами між різними етнокультурними групами [1, с. 45]. Не дивлячись на очевидну близькість між українцями і поляками (зокрема конфесійну, хоча українці – греко-католики, а поляки – римо-католики; культурно-мовну – єдине слов'янське походження), різниці в соціальному статусі поляків і українців ЗУНР і Другої Речі Посполитої створювали напругу в міжетнічних взаєминах. Формування етнічних суб'єктів західноукраїнського політикуму відбувалося в рамках особливих стратегій захисту етногрупових інтересів і політичної структуризації етнонаціональної спільноти.

Показовими тут є приклади єврейської і німецької спільнот цього регіону.

Основні принципи, яких дотримувалася єврейська спільнота, співісную-

чи в іншоетнічному середовищі, можна визначити логічним рядом «адаптація – гарантування безпеки – збереження ідентичності». Єврейська спільнота західноукраїнського регіону володіла високим ступенем комунікативності, адже була орієнтована на те, щоб підлаштуватися під обставини, що вже існували по-можливості змінюючи їх для поліпшення умов життя. Єврейство цього регіону могло мімікрувати в будь-якому оточенні. Адаптація виражалася в тому, що євреї добре знали мови і діалекти регіону, місцеві традиції та звичаї, психологію тих, хто їх оточував. Вони достатньо гнучко реагували на зміни політичної і ринкової кон'юнктури, пристосовувалися до вимог суспільства, яке їх приймало і чималих успіхів досягнули в тому, щоб забезпечити власні інтереси і навіть увійти в регіональну еліту. Базовою цінністю політичної культури єврейства регіону був колективізм. Визначальною тут була теза «ми – ідентичність», основна за оцінки включеності людини в групу. За такої градації цінностей високим авторитетом володів закон – не лише через схильність апелювати до нього як до частини шанованого минулого, але й через тісний зв'язок закону з релігією. Для єврейської спільноти актуальними були потреба у формалізації правових норм і рамок, в яких вона співіснувала, а також контроль над їхнім дотриманням [6, с. 40–41].

Поведінка євреїв у повсякденному житті була продиктована необхідністю створення таких зовнішніх зв'язків суспільстві, яке їх приймало. Ці зв'язки могли б слугувати гарантією безпеки та збереження майна єврейської спільноти. Підтримання нормальних стосунків з навколишнім середовищем, як правило, було вищим, ніж матеріальна вигода.

Проникненість єврейської спільноти була обмеженою. Контакти із суспільством, яке їх приймало встановлювалися лише у певних сферах і не торкалися релігії, традицій і культури. У сприйнятті населення регіону євреї були носіями чу-

жих культури і віровчення. Незважаючи на такі засадничі принципи, взаємини євреїв і українців можна визначити як етнічний компроміс. Інтеграція єврейської спільноти в суспільство (західноукраїнський регіон), яке їх приймало була глибокою лише в господарській сфері. Рід заняття євреїв – їхня активна участь у торгівлі та підприємстві – визначала ставлення з боку суспільства, яке їх приймало. Звичайно переважала реакція настороженості, підозрілості та впевненості у тому, що достаток євреїв не може бути наслідком чесної праці. Адже ментальність селянства західноукраїнського регіону визначала працю як важку фізичну на землі; цим почасти можна пояснити численні свідчення сучасників, які відмовлялися вважати євреїв людьми, котрі чесно заробляють на кусник хліба. Традиційні заняття євреїв ремеслом і торгівлею трактували як засіб свідомо уникати участі в єдиному праведному способі отримання засобів до існування – землеробстві [7, с. 163–164].

На наш погляд, це був не зовсім надійний шлях закріплення міжетнічних взаємин. Євреї володіли певним економічним ресурсом і вміло ним розпоряджалися, однак модель взаємовідносин з іншими етнічними спільнотами в силу цього мала своєрідні «тріщини», надавала крихкості усій конструкції. Відносини між євреями й українцями регулювалися на основі своєрідного кодексу – неписаних правил, які сформувалися впродовж століть на досліджуваній території.

Етнічна солідарність між євреями й українцями виникала передусім у господарській сфері, де ці групи виступали як такі, що взаємодоповнюють одна одну. Ініціативи у встановленні ринкових відносин та активізації ділових контактів у багатьох випадках виходили від євреїв (наприклад, модель Я. Оренштайна) [див.: 6, с. 144–167].

Політичні та соціальні чинники засвідчили, що як тільки кардинально змінювалися обставини, з'ясовувалося,

що ані євреї, ані титульна група не були готові до перетворень і швидкої перебудови взаємин. У процесі політизації західноукраїнського регіону 1920-х рр. з'ясувалося, що ворожість і взаємні претензії між поляками та євреями, котрі «гасилися» в попередні періоди відповідною етнополітикою Відня і ЗУНР, лише очікують нагоди, щоб вийти назовні [1, с. 58].

В досліджуваний період українці достатньо адекватно сприймали єврейську спільноту, хоча психокультурна етнічна дистанція практично не скорочувалася. Загалом це вказує на суб'єктивні і безумовно міфологізовані судження, які ґрунтувалися на поширених етнічних стереотипах образу єврейської спільноти, віддзеркаленого в уяві інших етнічних спільнот західноукраїнського регіону.

Німецька діаспора тут сформувалася на основі багатовікових традицій німецької присутності на теренах Центрально-Східної Європи, і це значною мірою визначило локалізацію німецьких поселень, що виникали в досліджуваному регіоні. Формування еміграційних потоків з Південно-Західної Німеччини, скерованих на західноукраїнські землі, зумовлювалося з одного боку економічними та суспільнополітичними чинниками, що склалися в німецьких державах, а з іншого – колонізаційною та урбанізаційною політикою Австрійської імперії на її східних теренах, об'єктивною потребою в спеціалістах для розвитку різних галузей економіки і культури [9, с. 271; 4, с. 82].

Німецькомовні колоністи, які почали своє переселення в західноукраїнський регіон наприкінці XVIII ст., не становили монолітної спільноти. Ба більше, знадобилося понад століття, щоб дифузна маса німецьких поселенців перетворилася на те, що сучасні дослідники називають «німецькою спільнотою» [6, с. 64–69]. Факторів, які особливо на початку колонізації розділяли німецьких поселенців на окремі спільноти, було декілька. Головні з них – етнічний, мовний та кон-

фесійний. З часом актуалізувалися такі роз'єднувальні фактори, як географічний, економічний і правовий, у той час як етнічний та мовний втрачали свою початкову силу.

Німецькі колонії стали сприятливим культурно-етнічним середовищем, у якому відбувалася адаптація більшості новоприбулих вихідців з німецьких земель. Заселення регіону німецькими колоністами певною мірою сприяло соціально-економічному, громадсько-політичному та культурно-освітньому розвитку, який супроводжувався компактним розселенням австрійських німців і вихідців з Речі Посполитої та інших німецьких земель на всій його території. Єдиним чинником, який як на початку колонізації, так і в подальшому чітко і безкомпромісно поділяв таку неоднорідну масу німецькомовних колоністів на декілька великих груп, була конфесійна належність. На основі цієї ознаки виділяють три групи німецьких колоністів західноукраїнського регіону – це лютерани, католики та меноніти. В середині цих груп або існували з самого початку, або формувалися пізніше різні релігійні течії [7, с. 153–155].

На початку колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація німецькомовних переселенців. З часом у середовищі німецькомовних колоністів формується нова ідентичність, яка ґрунтувалася на спільному проживанні в межах однієї колонії або округу. Співставлення самоідентифікації німецькомовних колоністів західноукраїнського регіону й ідентифікації їх навколишнім населенням дає результати того, що шаблонність у формуванні етностереотипів є радше інтелектуально привнесеною закономірністю, ніж специфічною рисою тієї чи іншої спільноти. Як німці-колоністи практично не бачили різниці між сусідами українцями і поляками, які мали виразно відмінні життєві практики, так і в очах українських та польських селян католики, лютерани, сепаратисти, реформати, гуттерці, меноніти, шваби,

голландці, гессенці були «німцями» [6, с. 195–196].

Міжкультурна взаємодія німецьких колоністів з їхнім поліетнічним оточенням розгорталася на різних рівнях і реалізувалася в безлічі форм. Перший рівень охоплював безпосередні контакти німецьких колоністів з населенням західноукраїнського регіону. Другий рівень, на якому розгорталася кроскультурна взаємодія, реалізувався через макровпливи, які діяли на розвиток міжетнічних стосунків. Серед таких потужних факторів, які опосередковано справляли вплив на перебіг міжетнічних контактів у регіоні, були законодавча політика, модернізація, внутрідержавні і загальноосвітні процеси.

Ізольованість німецькомовних колоністів мала не так етнічну, як соціальну природу, і в цьому плані німецький поселенець за соціокультурними характеристиками був набагато ближчий до українського селянина, ніж до німця-підприємця або суспільного діяча, а життєві практики українських селян та німецькомовних колоністів мали набагато більше спільних, аніж відмінних рис, як-то: традиціоналізм, консерватизм і відносна замкненість обшинного життя, велика роль етнічної і релігійної відчуженості тощо [8, с. 63].

На особливу увагу заслуговує вивчення особливостей ідентичності переселенців. Стосовно німців-переселенців західноукраїнського регіону, то слід з'ясувати їхню особливу «ідентичність зісланих» за допомогою культурних критеріїв. Австрійські німці та німці Східної Європи суттєво відрізнялися від німців «батьківщини» своєю психологією, мовою, релігійністю, культурною традицією і способом життя – останні розглядали їх по-суті як чужинців. У випадку з пізнішими колонізаційними хвилями середини і кінця XIX ст. ці відмінності були ще разючішими [6, с. 196].

Локальні рівні ідентичностей німецьких колоністів західноукраїнського регіону визначалися формулами «тихі на

землі» і «показові господарі». З середини XIX ст. відбувалося формування нової, надгрупової ідентичності, яка проіснувала до початку Першої світової війни.

Аналіз етнополітичної поведінки етнічних спільнот на імперському і постімперському просторах показує, що самий факт міграції, незалежно від того, чи приводить вона до контактів представників однієї і тієї ж етнічної групи або різних груп (з точки зору їхні культури, етнічності, мови і релігії), слід розглядати як етносоціальну проблему. Якщо взаємодія корінного і прийшлого населення проходить усередині однієї громадянської чи етнокультурної нації, це само собою ніяк не суперечить генезі конфліктного сценарію і не применшує можливого зростання міжетнічних суперечностей. Звідси необхідність уважного відстеження розвитку ситуації. Навряд чи слід надіятися, що формальна етнічна «близкість» зробить процес інтеграції спільнот цілком безпроблемним. Для запобігання можливому соціальному тертю між прийшлим і корінним населенням слід детально вивчити механізми виникнення такого тертя в різноманітних соціально-політичних, історичних та локальних контекстах.

На нашу думку, соціальна дистанція між основними етнічними спільнотами західноукраїнського регіону визначалася з одного боку дією етнополітичних і етноконфесійних чинників, а з іншого – соціально-економічними умовами. Тому-то визначальну роль у виникненні бар'єрів між «новими» і «старими» жителям тієї чи іншої місцевості досліджуваного регіону відігравала тривалість перебування в межах соціокультурного простору. В перших було достатньо часу, щоб облаштувати своє життя, життя спільноти, парафії або душпастирства, а поява мігрантів сприймалася як певна загроза усталеному порядку, з його соціально-майновою ієрархією і стійким станом низки панівних соціальних прошарків. Вони, мабуть, відчували, що будь-який близький

контакт з переселенцями знизить їхній престиж в очах сусідів з інших етнічних гето. Від мігрантів очікували, що вони будуть добровільно зберігати дистанцію. Їм приписували роль аутсайдерів до найвпливовіших кіл місцевого суспільства [6, с. 197].

Тримаючи переселенців на відстані і відштовхуючи їх, місцеве населення регіону (передусім поляки і євреї) намагалось зберегти свій статус і завойовані позиції в соціальній ієрархії. Для перших головним був рух уперед і підвищення статусу, а в той же час для других – збереження досягнутого і власної ідентичності [11, р. 45].

Важливо, що «рідною домівкою» для переселенців була не країна, в якій вони отримували всі (або майже як у випадку з євреями) громадянські права і ставали частиною етнічної більшості. Навпаки, їхній дім, як вони вважали, залишився у місцевостях колишнього проживання в німецьких князівствах-державах, Пруссії, Австрії, Речі Посполитій та інших державах континенту. В силу різних обставин заставили або запропонували (за кошт держави і певні преференції на нових місцях) покинути його. Але, як відомо, національна держава – це політичне утворення з географічними межами, в рамках яких вона прагне до етнічної однорідності. Власне ідеологія, іманетна подібним державам, і стала виштовхувальним фактором для етнічних груп і переселенців.

Ідентифікуючи себе з територіями поза межами західноукраїнського регіону завдяки своїй етнічній належності, переселенці, в основному німці та євреї, поставили під сумнів державний принцип, який пізніше став підґрунтям «націоналізації» держав європейського континенту – ЗУНР, Другої Речі Посполитої, Австрії та інших. Вже у міжвоєнний період стало більше груп, уподобання і лояльності яких виходили за усталені межі районів їхнього проживання. Вони сигналізували про те, що етнічні спільно-

ти входили в національну, а пізніше – у постнаціональну добу, коли формувалися такі соціальні простори, кордони яких не збігалися з кордонами нових національних держав [6, с. 197; 7, с. 9].

У випадку західноукраїнського регіону видно, що взаємини всередині локальних спільнот підпорядковуються певним закономірностям, які є результатом міграційних процесів: дві групи («старожили» і «прибульці»), які раніше існували автономно (у різних вимірах, зокрема як етнічні гето), в силу соціальних і культурних обставин починають залежати одна від одної як сусіди. Соціальна конфігурація, в межах якої давні жителі регіону змушені жити поряд з новоприбулими, породжувала етнічні конфлікти й антагонізм основних суб'єктів західноукраїнського політикуму (українці – поляки, поляки – євреї) у перші десятиліття ХХ ст.

В умовах нестабільного економічного та суспільно-політичного життя в 1918–1920-х рр. спілкування пересічних громадян, представників етнічних спільнот регіону, з чільниками влади (австрійської імперської, української революційної, польської окупаційної) викликало у масовій свідомості в основному негативні, аніж позитивні емоції. Згодом, в умовах українсько-польського протистояння і відновлення Речі Посполитої, це сприяло відповідному домінуванню польської національної групи в бюрократичному апараті регіону, що в свою чергу зумовило накопичення деструктивної енергії, яка руйнувала традиції міжнаціональних відносин, закладених у попередній історичний період [10, р. 183].

Міжнаціональні відносини в західноукраїнському регіоні на постімперському просторі в 1918–1920-ті рр. розгорталися на тлі конфліктної, несприятливої для конструктивного міжнаціонального діалогу суспільно-політичної атмосфери [1, с. 47]. Визначальними для неї були позиція неучасті як коригувальний фактор міжетнічних взаємин і політична індифе-

рентність. В першому випадку впродовж тривалого часу євреї регіону обмежували свою суб'єктність в політичних процесах позицією неучасті. Західноукраїнське єврейство виявляло активність у захисті етногрупових прав з часу припинення Першої світової війни і в добу ЗУНР. Виступаючи на захист етнічних і громадянських прав, єврейська спільнота артикулювала своє прагнення до толерантного міжетнічного співіснування.

Натомість німецька діаспора і зокрема її інституції виявилися наймаргінальнішими суб'єктами етнополітичних процесів у досліджуваному регіоні. А що її політична ініціатива була запізненою й обмеженою лише економічними прагненнями, то вона визначалася стійкою політичною аморфністю. Не протиставляючись новим державним утворенням в регіоні (ЗУНР, Друга Річ Посполита), німці намагалися зберегти власну етнічну самобутність. Пізніше німецька спільнота маніфестувала назовні «ми»-почуття, сприяючи наявності міжетнічної соціокультурної дистанції і виокремлюючи стратегію і тактику захисту її національних інтересів.

Для західноукраїнського регіону визначальним є також розмежування культури міжетнічної взаємодії, закономірності якої можна простежити на прикладах як політичних акторів, так і представників регіональних еліт. Кожна із сторін демонструвала або толерантність, або упередженість стосовно «чужих». Показовими тут є груповий (модель П.Скоропадського) [6, с. 133] та індивідуальний (модель Я. Оренштайна) [7, с. 471] рівні співіснування етнонаціональних спільнот, які можна певною мірою визначити як архетипи мислення «чужих» у фокусі масової й елітарної політичних культур.

Багата етноісторія західноукраїнського регіону була реальним джерелом і прикладом культурної сили та фокусом культурної політизації у випадку моделі П. Скоропадського.

Національна свідомість П. Скоропадського відбивала динаміку соціально-етнічних процесів, яка постійно змінювалася в залежності від конкретних історичних етапів національного розвитку регіонів в імперську добу. Саме тому поняття національної свідомості для нього є носієм радше соціально-культурним, аніж етнічним. Для П. Скоропадського проблема осмислення феномену західноукраїнського регіону та його етнічного складу настільки ж складна, багатозначна і суперечлива, наскільки багатоманітна суспільно-політична реальність співвідношення етнонаціонального й етноконфесійного розвитку українських регіонів [6, с. 134–135].

Нації, створені з латеральної спільноти (зокрема – Російська імперія) аристократичними елітами за допомогою сильної держави для інкорпорації нижчих класів і навколишніх регіонів, неминуче виявляють палкий територіальний патріотизм – як щодо меншин у межах політично демаркованої території (тут, наприклад, Підросійська Україна), так і щодо закордонних ворогів (до певної міри Підавстрійська Україна, західноукраїнський регіон). Натомість нації, створені відтрученими інтелігентами й частиною «середнього» класу «знизу» з вертикальної спільноти (зосібна – Австрійська імперія), використовують культурні ресурси (як-от, етністорія, мову, етнічну релігію тощо) для мобілізації інших суспільних верств у активну політизовану «націю». П.Скоропадський вірогідно передчував ситуацію, коли окремі групи в межах недомінантної етнічної спільноти взяли обговорювати свою етнічну належність і сприймати свою етнічну групу як таку, що має шанси в майбутньому перетворитися на повноцінну націю (тут слід зауважити, що саме як складова повноцінної української нації) [6, с. 199].

Стосовно ж досліджуваної території, то модель П. Скоропадського показує наявність суттєвих відмінностей (у порівнянні з Наддніпрянщиною) регі-

ону: тривале перебування західноукраїнського регіону в складі Речі Посполитої та Австро-Угорщини спричинило формування цілковито відмінної моделі етнічного історизму (поміркваність, національний/етнічний патріотизм, цілеспрямованість). Риси політичної культури населення регіону визначали для П. Скоропадського певну ефективність чи неефективність тієї чи іншої форми політичного устрою. Австро-Угорська імперія, у складі якої на той час перебував досліджуваний регіон, була неоднорідним державним утворенням, конгломератом різноманітних народів, культур та адміністративних апаратів. Особливим був і історичний аспект політичної культури населення регіону, який визначав взаємовідносини традиційних і привнесених соціальних інститутів, проявів національного життя, духовних цінностей, формування етнонаціональних спільнот, офіційного й інституційного націоналізмів, національних політико-правових інституцій [6, с. 199–200].

Як засвідчує модель П. Скоропадського, моноетнічна ідентичність з чужою етнічною групою можлива у випадках, коли в поліетнічному суспільстві чужа група розцінюється як така, що має вищий економічний та інший статус, ніж своя. Кінцевим результатом такої ідентифікації з чужою групою є, як правило, її повна асиміляція.

Модель Я. Оренштайна свідчить, по-перше, що єврейський інтелектуал знаходив витоки своєї «іншості» не в соціальному відчуженні (про що йшлося вище), а в альтернативному культурному світі (зокрема християнському), з його іншими когнітивними і ціннісно-нормативними установками. Приклад Я. Оренштайна може з повним правом називатися втіленням історії відкриття нових віх юдаїзму – відкриття, яке стало результатом конфлікту між прагненням єврейства другої половини XIX ст. до асиміляції з одного боку, і традиційними єврейськими ідеалами – з іншого. Адже,

завдяки своєму особливому становищу в європейській культурі акультуровані євреї Модерної доби являли собою архетип саме того «внутрішнього чужого», «стороннього всередині». З одного боку вони стали «своїми» в культурі більшості, «більшими німцями, аніж самі німці», однак з іншого боку об'єктивні обставини, передусім соціальне відчуження, не дозволили їм остаточно забути про свою «іншість», не дали акультурації остаточно перетворитися на асиміляцію і, що головне, дозволили зберегти деяку відчуженість погляду на культуру і суспільство [7, с. 594].

Для Я. Оренштайна існувати в діаспорі означало зокрема творчо реалізувати позицію «іншого» у ставленні як до навколишнього середовища і суспільства, так і до сучасної йому єврейської культури. Адже ще з часів Авраама бути євреєм означало бути «іншим». Найважче у культурі досліджуваного регіону «бути іншим» – це постійна спокуса зведення рахунків поміж єврейською культурою і культурою неєврейською (більшості) або гегемонії однієї із сторін, або ж поділу їх на різні сфери («єврей удома; поляк, німець, українець – на людях, чи ж навпаки»). Як бачимо, головний виклик, що постав перед євреєм у діаспорі – це те, як можна обернути свій номадизм, свій протест проти «стирання» «іншості», своє заперечення «природного» зв'язку між мовою, народом і землею, свою пристрасть до тексту як привілейованого простору та інші когнітивні й ціннісно-нормативні установки – як обернути все це в зацікавлену нормативну критику культури більшості з одного боку, а з іншого – в неупереджене і навіть радикальне ставлення до різноманітних виявів єврейської культури, що, власне, не суперечить насолоді духовним скарбом, успадкованим від попередніх поколінь та невідстороненій відповідальності за його долю [7, с. 595].

Я. Оренштайн пропонував більший ступінь однорідності панівної куль-

тури (німецької та польської) (того, що дослідники називають «когнітивним універсумом»), спільної для усіх її «своїх» (засимільованих євреїв), і не передбачав можливості співіснування деяких альтернативних, конкурентних і взаємопов'язаних культурних світів усередині одного співтовариства, що сприяло б творенню «внутрішньо інакших» диспозицій, «сторонніх усередині» точок зору. Іншими словами не лише соціальне середовище досліджуваної доби, але й визначений тип багатокультурності західноукраїнського регіону міг створити умови для позицій Оренштайна-інтелектуала [6, с. 200–201].

Єврейський інтелектуал знаходив витоки своєї «іншості» не в соціальному відчуженні (про що йшлося вище), а в альтернативному культурному світі (зокрема християнському) з його іншими когнітивними і ціннісно-нормативними установками. Оренштайнові інтелектуальні і комерційні задуми, задекларовані й реалізовані у власній видавничій справі, показують його насамперед як особистість, яка постійно артикулювала мовою високої культури та інтелектуальних традицій свого суспільства, впроваджувала ціннісно-нормативне іншодумство.

Виходячи з етносоціологічних позицій, можна уявити деяку стратегію побудови відносин Я. Оренштайна з суспільством, яке він вважав «своїм» (передусім Другої Речі Посполитої), але яке відмовлялося приймати його за «свого». Така стратегія передбачає такі особливості: конформізм (ототожнення з суспільством більшості, соціальне відчуження розглядається як тимчасові труднощі, перспективи асиміляції); ритуалізм (механічне наслідування норм довколишнього середовища, без ототожнення з ним); ескапізм (повернення до приватної сфери, цинізм у ставленні до суспільства більшості); протест (спроба змінити чинний порядок речей на користь альтернативних норм, змінити «правила гри») [6, с. 166–167].

Відтак завершення Модерної доби та її трансформація у новітні часи, характерні розвитком націоналістичних ідей і потужними вибухами упередженості щодо «чужинців», засвідчили процеси етнічної гомогенізації [1, с. 145; 2, с. 92; 9, с. 278]. В західноукраїнському регіоні етнічно неоднорідне населення, яке в силу падіння імперії Габсбургів – держави сегментарного типу із значною етнополітичною спадщиною, нерідко змінюючи своє місце проживання, поступово «просіювалося», сортувалося і нарешті етнічно «вирівнювалося» у відповідності до нових політичних реалій і державних кордонів міжвоєнного періоду за певних обставин перекомпонування геополітичного простору за лініями етнічного розмежування і прагнення титульних груп до домінування, стимулювало процес міграції представників тих народів, які з нещодавно панівних перетворилися на національні меншини [10, р. 153–154]. Завдяки особливостям міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні та відповідним етнополітичним орієнтаціям населення в період модернізації імперії Габсбургів, а отже – на постімперському просторі, викристалізувалася етнічна структура менталітетів, представники яких сформували більш-менш монолітну етнокультурну [6, с. 7]. Вона виходила за умовні географічні контури досліджуваного регіону і показувала, що політичне, соціальне і конфесійне співжиття етнічних спільнот позначилося на всіх ділянках суспільного розвитку.

Висновки. Західноукраїнський регіон кінця XVIII – першого десятиліття ХХ ст. є прикладом «контактної зони» етнічних спільнот «провінції» Габсбургів і малою моделлю європейського етнополітичного поля. Одночасно досліджувана територія була тим механізмом соціального конструювання кордонів між етносоціальними групами, для яких етнічний фактор та політичний контекст відіграли визначальну роль.

Література та джерела

1. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. Рівне: Волинські береги, 2006. 431 с.
2. Дашкевич Я. Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети. Україна в минулому. Вип. 6. К.; Львів, 1994. С. 78–93.
3. Жерноклеєв О.С. Національні меншини на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини (1900–1914 рр.). Вісник Прикарпатського університету. Історія. 1999. Вип. II. Івано-Франківськ, 1999. С. 74–84.
4. Макаруч С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 256 с.
5. Миллер А. Галиция в системе австро-венгерского дуализма. Австро-Венгрия: опыт многонационального государства. / Отв. ред. Т.М. Исламов, А.И. Миллер. М.: РАН, Институт славяноведения и балканистики, 1995. С. 63–70.
6. Монолатій І. С. Особливості міжетнічних взаємин у західноукраїнському регіоні в Модерну добу. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. 280 с.
7. Монолатій І. С. Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1914 рр. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. 736 с.
8. Galizien um die Jahrhundert Wende. Politische, soziale und kulturelle verbindungen mit Österreich. Herausgegeben von Karlheinz Mack; mit einem Geleitwort von Erhard Busek und einer Einleitung von Richard Georg Plaschka. – Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1990. 115 s.
9. Isaievych I. Galicia and Problems of National Identity: Ukrainians, Poles and Jews (1772–1918). Ukraine, Old and New: People, Religion, Culture. Львів, 1996. С. 268–280.
10. Roshwald A. Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923. New York: Routledge, 2001. 273 p.
11. Rudnytsky L. I. The Ukrainians in Galicia Under Austrian Rule. Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia / Andrei S. Markovits and Frank E. Sysyn, editors. Cambridge: Harvard University Press, Harvard Ukrainian Research Institute, 1989. P. 23–67.

Monolatii I.S. WESTERN UKRAINIAN REGION AS A BORDERLAND OF «LOCALS» AND «STRANGERS»: INTERACTION OF DILEMMA. *The article examines the phenomenon of the Western Ukrainian region as a borderland for ethnic cultures, identities and communities. The thesis is based on the fact that ethnic and social groups differed not only at the horizontal level in the Western Ukrainian region, but also in various forms of social differentiation - ethnic, political, professional and other differences, which did not coincide, but were relatively independent and gave rise to so-called «various heterogeneity». The research has shown that since ethnic leaders of different and equally static ethnic communities were «parents» and «children» of ethnic origins and different identities, then, of course, they constantly reflected on issues of their ethnicity, national mythology, history, traditions and customs, common mentality and life challenges.*

On the other hand, the problem of the impact of multiculturalism within a single space of several typologically distinct cultures that interconnected in a complex relationship on the borders of modern Ukraine is among the least studied. The more we know about the Western Ukrainian region as a frontier of ethnic groups and cultures, the more and more there appears analytical intelligence, journalistic articles and reflections with a claim to historicity and scholarship, then the obvious are the mistakes of unjustified assumptions, ambitious discoveries, despicable judgments and mystifications, since they all differ significantly from historical and political circumstances, and even more so from the system of interethnic being, ethnic representations, and criteria of identity of the people of the frontier.

Keywords: *borderland, intercultural relations, identity, region, western Ukrainian lands.*